

129-9
~~88~~

М. Гремјатскіј.

КЫҢИ ВІР-ЈАҢНЫМ ГОҢӨ-ЈҮӨ
ДА
НУӨӨӨ ГОҢАН-ВЕЖСАН УЖСӨ.

КОМИ ЊИГА ЛЕҢАН ИИ — 1928

~~124-9~~
~~82~~

М. Гремјатскиј.

КЫҢИ ВІР-ЈАЛНЫМ ГОЈӨ-ЈҮӨ
ДА
НУӨДӨ ГОЈАН-ВЕЖСАН УЖСӨ.

КОМИ ЊІГА ЛЕДАН ІН — 1928

T

10

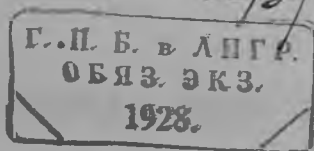
1

1

Коми-3

2-996

М. ГРЕМЯТСКИЙ.

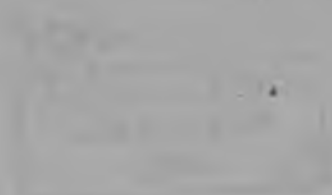

КЫԶԻ МІАН ВІР-ЈАЛНЫМ
ГО Ј Ö-Ј У Ö д А Н У Ö д Ö
СОЈАН-ВЕЖГАН УЖСÖ.

Роч-вылыг комиӧн лӧбӧдӧс БУЛЫШЕВ В. П.

(М. Гремятский. Как наше тело питается и переваривает пищу. Перевод на коми язык Булышева, В. П.)

Коми ӧига лезан-ин
Сыктывдинкар-1928 во.

ИЗДАТЕЛЬСТВО КОМИ
УСТЬСЫСОЛЬСК

1. 1
мы.
код
щö
juö
tög
Сес
Сij
Вö.
воç
оöj
лы
тöi
мi
щe
Вiö
сij
во
iнo

I. Мыј-вөсна мортлы колө сојны-јуны.

Некущөм ловја-лов сојтөг-јутөг овны оз вермы. Сің-жө оз вермы овны і морт. Јөз-пөвсын, коді скупыс-вөсна, коді мукөдтор-вөсна, ем-се-щөм-тор шуыҗас: поңө-пө овны ещанік сојөм-јуөмөн. Најө чіркөны асгыныс сојөм-јуөмсө, төлктөг чіркөны сојөм-јуөм челафлыс дај мукөдлыс. Сег сөмын оз овлы буртор.

Роч-кыв-вылын ем вігас өті чіган-јылыс. Сіјө көсјөма велөдны асгыс вөвсө овны сојтөг. Вөлыс, ескө, пондылөма-нын велавны, да сышөрө-воңө рөкыд суас—вөлыд кулө.

Тажө ічөтік вігтөн роч-јөз гералөны сещөм сојөм-јуөм чіркыҗассө: сојтөг-јутөг-пө ловја-ловлы не овлыны.

Косталас-кө міјан сојөмным, дыржык-кө сојтөг олам, секі міјан-пыщкын шыасас **щыглун**, мі шуам: кынөм-пө сумалө. Ылөдны дыр-кежлө щыглунтө он вермы. Щыг-вөсна мортыд вігмө. Вігмөм пыр өтарө содө. Морт лоө ебөстөм. Сегга сіјөс біалас, пондас вігны журыс. Јур-сафыс кутас вошлагны, мортыд пондас сөрны.

Мыј-нө сіјө лоө кынөм сумалөмыс? Мыј сіјө індө щыҗалыс мортыслы?

Кынём сумалёмыд мортлы индө щыгјалём-вөсна омөлтчөм-вылө. Щөктө мортөс сојөм-јуөмөн вёр-јај-пыщкас содтыны став коланторсө, мыј оз сузгы вёр-јајыслы.

Кынём-пыщкөсыд мортыдлөн пач-код. Сојанторјасыс лооны песјаснас. Сојөм-јуөмөн мортлы пыр лоө лөдсавны асгыс пыщкөс-пачсө,—содтыны став колан-бырөм-торјассө ас вёр-јај-пыщкас.

Чужөмсаңкувтөз, нем-чөжыс, мортыд пыр воштө асгыс вёр-јајсө. Быд вөрөм-вылө бырөдө мыкө-мында асгыс вын да шоныдлун. Мортыд пыр, лун і вој вөрө. Војын, узігөн, мортыд воштө асгыс вынсө, шоныдлунсө лолалөмөн, сөлөм ужалөмөн, вёр-сөнјасөд дугдывтөг вёр вөтлөмөн, кынём да сувјас вөрөмөн. Лунын, ферт, выныд, шоныдлуныд нөшта-нын јонжыка вісө. Медга јона выныд вошө ужалігөн. Выныд да шоныдлуныд артмө ас-вёр-јајыс. Сы-вөсна сегга і лоө вёр-јај бырөмыс.

Машинајас, шуам-көт, паракодјас-вылын, бөгтөны вынсө, шоныдлунсө пес-сотчөмыс. Мортлөн вёр-јајыс сіз-жө бөгтө вынсө да шоныдлунсө ас вёр-јај сотчөмыс. Сотчөмыс-вөсна мортыдлөн і лоө вёр-јајсө бырөдөмыс. Сојөм-јуөмөн ми став сотчөм вёр-јајсө вылдам, мед вёр-јајыс оз чін, мед ми огөј омөлтчөј, мед лоам вынаөг, мед оз быр мијан-пыщкыс шоныдлуныс.

Мортыдлыс вёр-јај сотчөмсө позө кокнида адзыны гінмөн, опытјас вөчөмөн. Тајө ыгаын опытјассө ми огө петкөдлөј, дај огө нуөдө горнысө сы-

жылыг. Сы-жылыг позё лыдфыны мукөд ыгажасыг,
роч-кыв-вылын емөс: „Как идет жизнь в челове-
ческом теле“, „Человек—машина“.

Лолалігөн міжан сотчөм вір-јај петө лолыскөд
щөщ—пачыг щын-моз. Ужалігөн сотчөм-вір-јајыд
петө щөщ пөгөн. Кымын јона мортыд вөрө, кы-
мын јона ужалө,— сымын вір-јај-сотчөмыс лоө јон-
жыка. Јонжыка сотчөм-вөснаыс мортыдлы лоө сој-
ны-јуны јонжыка-жө. Кывтөм-пемөсјаслөн вір-јај-
сотчөмыс мунө мортјаслөн-моз-жө. Јона ужалыг,—
шуам көт вурдыг, јона воштө ассыс вір-јајсө, дуг-
дывтөг муын коджыггөн. Сіјөн-і вурдыгыд дугдыв-
төг пыр сојө. Весіг өтік суткі-чөж сіјө оз вермы
овны сојтөг. Шоныд-ынын, лунвыв мујасын, ыжыд
зозувјас (змејјас) сојөны төлысын өтчыд. Сојөм-
бөрын најө кујлөны да узоны. Омөла вөрөмөн
најө еща воштөны ассыныс вір-јајнысө. Сы-вөсна
најө—і вермөны дыр овны сојтөг. Сіқи-жө шуам
ош. Зоң кузтөв сојтөг кујлө гуын, ноңалө ассыс
лапасө. Гуын кујлігөн сіјө пыр узо, воштө ассыс
вір-јајсө зев еща. Сы-вөсна і вермө овны сојтөг.
Тулысын ош садмө, төвбыдөн зев јона омөлтчө-
ма. Садмөм-бөрын ошкыд пондас јона сојны-јуны.
Јона сојөм-јуөмөн бөр өдјө јонмө—лоө важ-код.

Кықи жітчөны мөда-мөдыскөд сојөм-јуөмыд
да выныд, мі сы-жылыг сорнытам бөрынжык. Оні
візөдлам, кушөм сојан-јуан мортлы колө, медым
вылдыны сотчөмөн бырөм став вір-јајсө. Сы-вөс-
на мед-војдөр колө бура төдмавын мортлыг вір-
јајсө.

II. Кушом-торжасыг мијан лоома вiр-јајыс.

Морт-пыщкөстө бура позө виқөдны кулом мортос кырлалигөн (вундалигөн). Секи ми адзам: морт гырк-пыщкөсын ем **кык вежөс**. Выли вежөсыс шугө **морөс-вежөсөн**. Сы-пыщкын ем гөлөм да тыяс. Ули вежөсыс шугө **кынөм вежөсөн**. Сы-пыщкын: мус, кынөм, сувяс, вөркяс, лоп, гаф да мукөд торяс.

Гырк-пыщкөстө торјөдө кык-пелө, морөс да кынөм вежөсясө, кызынк-јаја кучик. Сijө кучикыс шугө **морөс кынөмыг торјөдыг етенөн** (грудо-брюшная преграда—рочөн-кө).

Синмөн виқөдөмөн ми вермам бура төдмавын мортлыг гырк-пыщкөссө. Пондам бура төдны турассө, ногсө, мөда-мөд јитчөмсө, крепитчөмсө. Став сijө төдөмыс мијан лоө сөмын-на ортсы төдөм. Куш ортсы төдөмөн ми огө-на быдтор гөгөрвоөј. Медым быдтор-јылыг бура гөгөрвоны, колө нөшта төдмавын пыщкөссө, мыжыг сijө артмөма да кызи лоома.

Пыщкөскөд төдмавын позө микроскоп-ныма струмент отсөгөн. Микроскопыд јона ыждөдө виқөдантортө. Микроскоп-пыр-виқөдөмөн ми адзам став синмөн-адзытөм-торјассө. Сы-пыр ми адзам уна вылтор. Мед-војдөр мијанлы син-вылө угө виқөданторјаслөн өтсама-луныс. Көт кыг, көт мыј гырк-пыщкөсыг ми виқөдлам микроскопөн, ми адзам сijө өтсамалунсө. Адзам: нинөм абу өталагја: ставыс

артм
ловја
төм
пыщ
јас,

Өткөс
пыщ
клет
зө к
торја
шөри
јукөд

пичја
(стр
выв-
вiр-ј
өтмо

лоө
ми б
точк

Төд
бура

уж
Быд
Кле

артмөма зев уна, зев посні ловја-торјасыс. Сіјө ловја-торјыс шүө **клеточкаһн** (роч-ногөн). Лыд-төм-щөттөм клеточкајассыс артмөма мјан гырк-пыщкөсын быдтор, клеточкајасыс-жө лоөмаөг лы-јас, вемјас, јай, ежвыв кучік, сің воңө.

Клеточкајас быдлаын абу-жө қік өткофөг. Öткофөг-сө најө лоөны со мыјөн: быд клеточка-пыщкын кічер-ва-кофыс-өтдор ем јадра, сегга быд клеточка олө ас-олөмөн: гојө, јуө, ас-пыщгыс ле-қө ковтөм-торјассө, лолалө, јывмө, кулө. Јывмө торјалөмөн. Клеточкаыс, јадранас ставнас, јукгө шөрі, кык-пелө,—лоө кык клеточка, најө бара јукгөны,—лоө ноль да сің воңө.

Велөдчөм-јөз клеточкајассө шуісны ловја кір-пічјасөн. Сіјө ловја кірпічјасгыс лоас-і течөма (стрөјтөма) мјан став вір јайтө, лыјаснас, да еж-выв-кучікнас. Сецөм кірпічјасыс-жө лоөма, морт вір-јайыс-өтдор, быд ловја-лов, гырыс-көф посні, өтмоза.

Өні мј аңам, мыј лоө клеточка. Клеточка і лоө став олөмлы гурөснас-панаснас. Пондам-кө мј бура төдны, мыјыс лоөма сіјө панасыс—кле-точкајасыс, секі гөгөрвоана лоас быдтор.

Кың-нө мј вермам төдмавыны клеточкајассө? Төдмасан уң бытөкө абу кокні. Сің поңө шуны бура думышттөг.

Бура думыштөмөн клеточкајаскөд төдмасан уң оз ло зев гөкыд. Быдлаын-өд клеточкајас. Быдлаын-өд најө омөла торјалөны мөда-мөдгыс. Клеточкајас өткоф-кофөг, морт вір-јайыс-өтдор,

быд ловја-ловлөн дај весіг му-вылын быдман-тор-
јаслөн (пујаслөн, турунјаслөн). Сы-вөсна клеточка-
јас,—көт кодлыг —төдмалігөн—мі век неуна гө-
гөрвоам, мыжыг лоома мјан вір-јајным. Уна велөд-
чөм-јөз јона, дугдывтөг ужалөмөн өні бура төд-
малөмаөг, мыжыг мјан лоома вір-јајыд, да мыжыг
артмөмаөг клеточкајасыс. **Өні мі буржыка сы-жы-
лыг візөдлам.**

Мі быдөн төдам—быд ловја-ловын ем ва. Ва-
төг олөм оз вермы лоны. Ваыс і лоас мед-воzza-
торнас мјан вір-јајын. Ваыс лоө мед уна. Бог-
там-көт јајыг,—ваыс јај-пыщкын лоө 75—80%
(віт пункт јајын ноль пунтыс лоө ва). Мөд-тор лоө
сов. Ставным мі төдам: вір мјан сола. Ваыг да
солыг-өтдор, клеточка-пыщкын ем нөшта мукөд-
торјас. Најө сов-кодөг-жө. Совјасөн најөс і шуө-
ны. Сегга ем көрт, лыјас-пыщкын—ізвест, сіңі
воzө.

Ва, сов, көрт, ізвест, да мукөдтор ывлавы-
лын быдлаын зев уна. Сөмын клеточка-пјын најө
ас-кежаныс оз-на лоны ловја-торјаснас. Наыг-кын-
зі клеточка-пјын (коді олө, вөрө, јывмө, кулө),
велөдчөм јөз адзісны зев-уна выл-торјас, најөс
шуөны: **госјасөн** (рочөн-кө—жир), **белокјасөн** да
углеводјасөн *). Жір, белөк да углевод і лоөны
ловја-торјаснас клеточка-пјын.

Мыј-нө сіјө белокыс? Курөг-колк-пыщкыг
јежыдыс-і ем белок. Путөм колк-пыщкын бело-

*) Роч кывјас.

кыс жугыд, лувјалыг-ва-коф. Кор кольктө пондам пуны, мыјөн пуѳодан ваыс шоныштас, белокуыс пондас гудырмыны дај сукмыны, сесга васө пуѳөдөм-бөрын, лоас зік жежыд, сукмас, ваын ознын разав. Быд-сікас белок курөг-кольк-белокуыд ещөн-жө олө: сукмө шоныдыг-да, мыјыг-да. Белок ем ежыв кучікын, јаын, вірын, нервјасын. Поѳө шуны, белок ем быдлаын морт вір-јај-пыщкын. Белокуыд абу век өткоф: сіјө вежлагны саммө.

Мі быдөн төдам, кызі вермө шыккыны јај лібө кольк. Шыккөмыс лоө белок-вежкөмыс-вөсна. Шоныд-інын лун-мөд-мысті јајыд, колькыд пондасны сігмыны, дукмыны: јаын, колькын белокуыс вежкө. Белокуыс лооны выль-пөлөс-торјас. Белокуыд вежгыны вермөмыс-вөсна, клеточка-піын лоас мед-ыжыд, мед коланторнас. Белоктөг клеточка оз вермы овны дај оз вермы лоны.

Белокуыд ем зев уна-пөлөс. Ас-пыщкөс-сертіыс белокујас абу прөстејөг: артмөны зев уна-торјыг. Велөдчөм-јөз дыр ужалөм-бөрын сөмын вермісны төдмавны, мыјјасыг лоө белокуыс. Најө белок-вөчан-торјасыслы сетісны нім **амінокіслота**. Амінокіслота абу зев уна-пөлөс. Лыѳөны кыѳ-өкомын сікас-амінокіслота. Сөмын сіјө кыѳ-өкомын-пөлөс амінокіслотагыс, уна-ногөн өтлаасгөмөн, вермө лоны уна мільлон выль-пөлөс белокујас, кызі-тај некымын шыпасјасыг (кыѳ-өкомыныг) артмөны уна-курс кывјас.

Мөд-пөлөс-тор клеточка-піын лооны госјас (жір). Гостө төдмавны абу өкыд. Сіјөс быдөн тө-

döны. Сijö tödчө, тыдалө, торjödчө вомын, кыв-
вылын. Госjасыd абу-нын белокод-мында. Госад
сегга ас-сикас торjасыd jона еща-і. Госын ем
глытсерін да кіслөтајас. Мі төдам, мајтөг вөчөны
госыг. Кіслөтајасыс госсыс өтлаагөны щелочјас-
көd (кунјаскөd). Госа-щелоча өтлаагөмгыс і арт-
мө мајтөгыd.

Кожмөd-пөлөс-тор клеточкаын лооны углевод-
јас. Углеводјас олас-ногнаныс лооны тракмал-
кодөг лыбө сакар-кодөг. Морт вір-јајын ем і трак-
малыс і сакарыс. Јөлын ем аслыс-пөлөс јөв-сакар,
сіз-воғө.

Быд-лун мјан-воғын сувтө уж: гојөм-јуөмөн,
ас вір-јајыг тыртны бырөм белок, гос да углевод-
јассө. Оз поғ щөктыны вөчны сіјө ужсө мөd
мортлы. Весіг зев дыш мортлы-нын лоө сојны-ју-
ны аслыс—тыртны ас-пыщгыс бырөм белоксө, гос-
сө да углеводјас. Сојны-јуны лоө чужөмгаң кув-
төғ. Сөмын чужтөғ, 9 төлыг, мам новлөдлігөн,
кага-ғоріғды (зародышлы) оз ков сојны-јуны-ні,
полавны-ні секі кага бөгтө ставсө мам віргыс.

Гојөм-јуөм јөзлөн мунө уна-ногөн. Өті-пөлөс
јөз сојөны куш наң да ырөша картофель. Зев-нын
шоча сојыштласны јajtө да мыјкө чөскылжык со-
јан-тортө. Тајө омөлік сојан-торјасгыс најө ас
вір-јајас вөчөны гос, белок, углевод да мукөd—
шонылдун кутөмөн, да вынөн-сотчөмөн бырөм-
торјассө. Мукөd јөз (фөрт, озыр јөз) асгыс кы-
нөмнысө тыртөны мед-дона сојаң-јуаннас. Најө
јенкола-гөгөргыс суғөdөны дөна сојан-јуанјас,

сы-йлыгы позё ескё гижны уна листбок. Сещём озыр-јөзыс ассыс сојём-јуёмсё пунктёны мед-вылө. Став олөмыс налөн куш сојём-јуөмын, чөскыд, дона сојан-торјасөн ассыныс кынём тыртөмын. Гөл-јөз—көт, озыр-јөз—көт, омөла лі, бура-лі на-јө сојёны,—сојём-јуөмыс мунө өтмоза, өти-тор-вы-лө: содтыны ассыныс вір јайыс сотчөмөн бырём гос-сө, белоксө, углеводјас да мукөд-торјас.

Міјан кынём-пыщкын быд-пөлөс, сојан-јуан өткодасө, вір-јайө пөрө. Чөскыд да чөскыдтөм со-јантор төдө сөмын вомным,—кынёмө везкалөм-бөрын чөскыд-чөскыдтөмыд везкод, медтыкө сөг вермө лоны бырём колан-торјас: гос, белок, углевод да неуна колан совјас

Абу сөкыд өні гөгөрвоны: сојан-јуан-торја-сыс гос, белок да углевод вөчны абу кокні уж; унатор, уна струмент колө ужсө бура нуөдны.

Мед-војдөр сојантө колө кізөртны. Кізөртөр-өд сөмын вермасны сув-пыщгыд посні-вір-сөнја-сыд кыскыны ас-пыщкас. Сегга сојан-јуантө ко-лө кызкө-мыжкө јансөдны, торјөдлыны. Сіјө тор-јалөмыс лоө со кызі: сојанторјыс колө зік јан-сөдчыны белокыслы, госыслы, углеводыслы, ва-ыслы, сің вожд. Сізі, сојансө јансөдөм-бөрын сө-мын, міјан вір-јайыд бара вөчө аслыс гос, белок да углевод. Сојан-торјын, шуам көт јайын, белокыд ем зев уна. Сөмын сіјө белокыд абу морт белок. Сы-вөсна морт вір-јайлы лоас јона мырғыны јай-белоксө воштыны морт-белокө. Сещём-жө уж му-нэ госкөд дај углеводкөд.

Јона кокнїд гырк-пыщкөслы вакөд да уна-пөлөс совјаскөд. Валу да совјаслы оз ков вежывны, најөс колө сөмын бөгтны, ыекущөм уж налы оз ков.

Өнї мї вермам шуны, кыңи вежөны гојан-јуанторјас. Мед-војдөр сојан-торјасыд мед вөліны кїзөрөг, мед вермісны кыскысны вїр-сөңјасөн, мед вермісны торјавны ас уна-пөлөс торјас-вылө, мед сїјө јансалөм торјасгыс мїјан вїр-јажным верміс вөчны бырөм-вїр-јажө. Тажө ужыс ставыс вөчгө гырк-кынөм пыщкөсын **кїшечнїкөн**. Мед-воңда герпасыс петкөдлө, кущөмжык мортыдлөн гырк-пыщкөсыс, кущөм торјасыс сїјө ставнас лөма.

Гырк-кынөм-пыщкөс вом-пыщкөсгаң асмог-петан-роңөң лөө труба-коф. Вылыс-помыс труба-ыслөн заводтчө вомөн. Вомыс мї адхам пїњјас да дуль-вөчан ыерөдјас. Вом-пыщкөс помагө гуран-кофөн. Сїјө гураныс лөө ыылыштан-гуран (горш). ыылыштан-гураныс сојан-јуансө тојыштө ыылыштөмнас сојан-нуан трубаө (пищевод—рөчөн-кө). Сојан-нуан трубаыс вөснї дај куң, улї-помыс өтлаасө мешөк-коф кынөмкөд. Сојан-јуантор, ыылыштөмөн сојан-нуан труба-пыр нуөдөм-бөрын, вөскалө кынөм-пыщкө. Кынөм лөө морөсакынома-торјөдыс јаја-кучїк-улын. Сојан-нуан трубаыс мунө сїјө кучїк-пырыс.

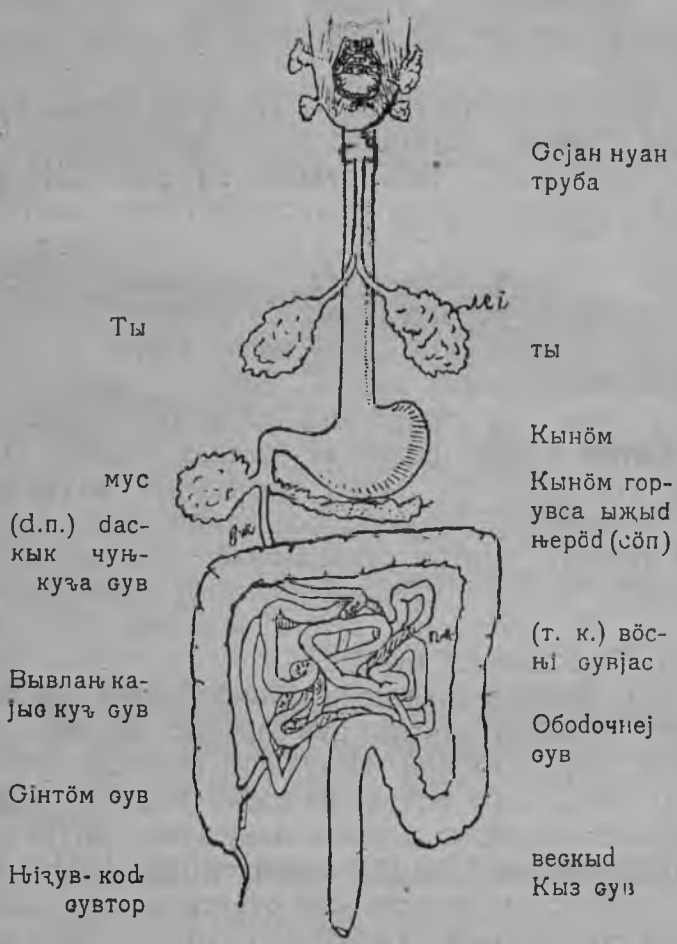
Кынөм-пыщкөсгаң сојан-јуан вөскалө кынөмгаң муныс вөснї-труба-коф сувјө. Сувјасыс асмог-петан-роңөң пыр труба-кофөг. Сувјас кусна-өмјаснас тыртөны пөштї став кынөм-пыщкөссө.

уна-
веж-
к, на-

ојан-
ліны
, med
med
ерміс
öчсö
гер-
пыщ-

смог-
руба-
нјас
о гу-
уран
штö
--ро-
улі-
уан-
дöм-
öса-
тру-

кы-
асыс
сна-
öссö.

1-öд өерпас

Сув-трубаыс кызтанас абу пыр өткоф. Кынö-мыг петöм-бöрын унжык сувжыс лоö вöснiд. Горувса сувжыс лоö кыз. Кыз сувжасөн најö i шубöны.

Кынöмсаң петан вöснi сув шубö **даскык-чунь-кузта сувжөн**. Кузтанас сiжö лоö морт даскык чунь-кузта. Тајö сувжын ем роз Сiжö розöдыс сув-пыщкö сојан-торјаскöд öтлаазны локтöны муслөн да кынöм-горувса ыжыд-нерöдлөн-вöчöм сокјас. даскык-чунь-кузта сув-бöрын вöснi-сувжыс нöшта-на вöснiджык да кузжык. Кузтанас лоö 2 $\frac{1}{2}$ -3 сыв-кузта. Шубö **вöснi сувжөн** (рочөн—тощая подвздошная кишка). Вöснi сув-бöрын му-нöны сегга кыз сувжас. Мед-возза кыз сувжыс шу-гö **сiнтöм сувжөн** (рочөн-кö—слепая кишка). Сiн-тöм сув-помас ем iчöтик вöснiдник **нiзув-код-сувтор** (рочөн шубö—червообразный отросток слепой кишки). Сiнтöм сувсаңыс-кö сiжö нiзув-код-сувторјас вегкалас кущöмкö чорыдтор, лы-лi мыј-лi, —секi сiжö сувторјыс вермас вiгмыны (аппендицит). Тајö вiгöмсö бурдöдiгөн вiгыг мортлы бол-нычаын вöчöны оператсiја. Вiгöм нiзув-код сув-торсö вундöны сiнтöм сув-бердгыс. Вундан-iнсö јiтöны бура вурöмөн. Нiзув-код сувторсö шыбы-тöны ортсö. Тајö оператсiја-вöсна мортлөн сојан-јуан вежган-уж оз торкгы некущöма. Нiзув-код-сувтор мортлы öнi абу колантор қик. Коркö ва-жөн мед-возза јöзыслы сiжö сувторјыс вöлi колö, сегга сiжö öнöз-на-1 кысö, олö гыркад. (Мыј-вöс-на сiжö сувторыс колö вöлi налы, позö лыдфыны

роч-нигајасы: «Первые люди на земле» да «Происхождение человека»-ыг.

Синтөм сувсаң сесса пуксө кыз гөгөртис (ободочней) сув. Кујим-ногөн кусинтчөмөн сижө вевт-тө став сувјассө вескыдларорсаң, вылысаң дај шујгаларорсаң. Помасө ободочней-сув **вескыд** сув-јөн. Вескыд сув сесса помасө-ниң асмог-петан роғөн.

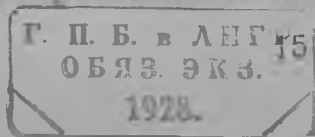
Со кушөм уна торјаса лоө мортыдлөн кынөм-гырк-пышкыд. Быд торја-тор гыркын вөчө сөмын ассыс ужсө. Сојан јуан-вежсан уж-жө щөщ ужа-лөны вом-пышкөсса дул вичан Һерөдјас, мус да кынөм-горувса ыжыд Һерөд. Најө отсалөны гырк-лы сојан-јуантө вір-јајө пөртны.

Сесса оз-і ло дивө, ташөм ыжыд машинаыд-кө (гырк-пышкөсыд) пондас шыкгавны да торк-савны. Зев бур төлкөн вөчөмыс-вөсна—гыркыд оз-на-өд јона і торксывлы. Бур олөмөн да бур сојан-јуанөн сижө ужалө торксывтөг зев уна во-јас. Омөль олөмсамөн да локнога сојөм-јуөм-вөсна мортыд унаыг торклө да шыкөдлө кынөм-пышкө-сыслыг бур ужсө.

Өни ми горнытыштам, кызи мунө сојан-јуан вежсан ужыс вомын да мукөд гырк-кынөм-пышса-вежөсјасын, мыјјас колөны, медем сижө ужыс бу-ра мунас.

III. Сојанлөн вом-пышкөсын вежөм.

Заводитчам сојан-јуан вежсан ужтө төдмавны вомсаң. Вом-пышкөсса сојантор вежөмыс—мијан

өін-возын. Мед-војдөр гојанторсө мі піңјасөн бура куртчалам, торјөдлам да посңөдлам—ізам, мед мі сіјөс вермам кокңиа ңылыштны. Кымын буржыка піңјасөн ужалам, сымын лоас буржык. Кывјыд өтарө-мөдарө јөтқалө гојантортө, медем сіјө кык-нанладорса пің-улас векқавлө. Ңаң-торјыд, гојан-торјыд регыд-өд ңебзө, рок-код лоө, дуль-сора. Кывјыд вөрө терыба, гојан-тортө назөныкөн ңыл-зөдө, јокмылтө, лептө ас-вылас. Мед-бөрын кы-пөдлө вылө да шыбытө горшө. Мортыд сецөм ңе-быд рок-код гојан-торсө кокңида сегга ңылыштө. Мыј мі качалам, дыржык-кө гојан-тортө вом-пыщкын ақлалам? Пондам-кө, шуам, мі дыр курт-чавны, ақлавны јежыд-наң, јежыд ңаңыд кажіт-час міжанлы јумов. Сіјө сіңі і лоө. Тракмалсө ңаң-сыс (наңын ем тракмал) дульыд пөртас сакарө. Со кыңі вежгө гојан-торјыд вом-пыщкөсын дуль-көд өглаасөм-вөсна. Мыјла-нө, ескө, сецөм веж-гөмыс колө? Мыј-вөсна міжан вір-јајыс оз бөгт тракмалсө вежгытөгыс—сакарас-пөрттөгыс?

Со мыјла: тракмалыд-өд оз сыв, сакарыд-ещөн, кыңөмад, сы-понда сувјасыс посні-вір-сөн-јасыд тракмалтө оз вермыны кыскыны ас-пыщ-каныс. Ме віставлі-һін, куцөм-колө лоны гојан-торјыдлы, медем бура мунас вежган-ужыс гырк-пыщқад: гојанторјыс, міса, мед вөлі сылыс.

Тракмалыд гојан-торгыд, пөрө сакарө; секи кыңөмса да сувјасса посні-вір-сөнјас сылыс-са-картө кокңиа кыскөны ас-пыщқас. Со мыј-вөсна колө тракмаллөн сакарө пөрөмыс. Со мыј-вөсна

мијан вiр-јајыд оз бост тракмалсö вержытöгыс, сакарö пöрттöгыс.

Сiңи-жö лö кaртупельыг патöка вöчигөн да кампет вöчигөн. Кaртупель-тракмалсö пöртöны сакарö. Кaртупельыг вöчöм пысö (тракмалсö) вaсорөн зев дыр пуöны ыжыд би-вылын. Пузöдиг-мозыс сетчö содтöны неуна гернеј кiслота. Гернеј кiслотакöд сорлалöм-вöсна да пуöмыс-вöсна кaртупельыслөн тракмалыс нöжжөнiкөн пöрö сакарö, лö патöка.

Вом-пыщкöсын ојантор оз ков пузöдны нi сорлавны гернеј кiслотаөн. Колö сöмын пiңјасөн бура куртчавны да сорлавны дулкöд. дуллыс сегга тракмалсö пöртас сакарö.

Кыг лö вом-пыщкас дуллыс, кыңи сiјö тракмалсö пöртö сакарö? Мед-воңа герпасгыс мi адам: вомын ем кујiм гырыг нерöдјасөн кыкнан-бокас. Сiјö нерöдјасыс i лöоны дуль-вöчан нерöдјас. Сегга вом-кучик-улас, тајö нерöдјасыг-öтдор, ем зев поснi (микроскопөн тыдалан) зев уна дуль вöчыг нерöдјас.

Бостам-кö мi öтик ыжыд дуль-вöчыг нерöд да весалам сiјöс гөгöрса јажыс, нерöдыс сек лö пельыг-роз-код. Тащöм-ногса нерöдјасыс, дуль-вöчан нерöдјасыг-öтдор, ем нöшта i мукöд. Ставыс најö шуöоны розја-нерöдјасөн. Пельыг-розыд-мозжö дуль-вöчан-нерöдыд јукö уна-торјö. Быд-тор вöчö дуль. Вöчöм дуллыс мунö труба-код-куза. Став трубкајасыс сегга öтлаагöны öтi кыз труб-

каө. Сijö кыз трубка-пырыс сөгга вом-пыщкад i локтө дульыс став Һерөдөыс.

Чукөртам-кө ми унжык дульсө да виžөдлам, адқам: сijö гудыр-ва-коф. дульад пөштi ставыс ва. Сөмын прөчентжын (гоөд - пажыслөн жынжыс) кущөм-гурө совјас да белокјас. Сijö белокторыс - вөсна-i дульыд сөгга лувјалыс, клеј-коф. дуль-пiб-кө кiгтыштны Һеуна уксус, секi белокыс торјалө, дульыс оз-Һин ло лувјалыс, оз ло клеј-коф.

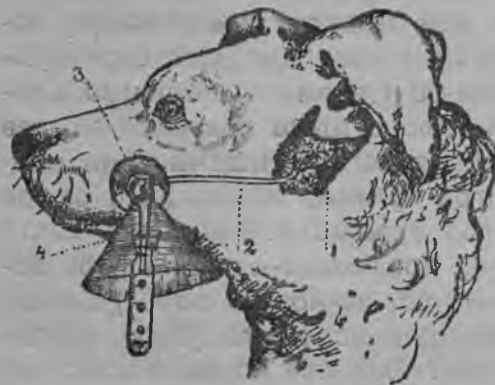
Ваыс, совјасыс да белокторјыс-өтдоp, дульпын ем нөшта зев еща кущөмкө аслыс-пөлөс-тор. Ҷик агсө сijö-торсө дуль-пыыс оз вермыны јансөдны. Сijö торјыс i ем тракмалтө сакарад пөртыгыд. Шусө сijö дуль-ферментөн (рокөс-сама). Зев ещаник дуль-фермент пөртө зев уна тракмал сакарө.

Ловја-ловјаслыс вiр-јажыс позө адчыны сещөм ферментсө уна. Ми бөрынжык тајө горнiсө нүөдiгөн паныдагам-на накөд. Тракмалтө сакарө-пөртыс дуль-фермент лоө мед-воžа сещөм ферментјас-пөвсын. Öнi ми төдам-Һин, өтi војт фермент вөчө зев ыжыд вежсөм. Мед уна ферментјасыс лоө сојан-јуан вежган ужын.

дуль-фермент вөчсө кујим-гоз дуль-вөчыс Һерөдјасөн. Öнi ми төдмалам, дуль-вөчыс Һерөдјас ставнысө вөчөны өткоф дуль, али уна пөлөсөс.

Тајө төдмалiгөн колө вөчны со-мыј: быд Һерөдыс колө торјөн богтны вөчөм-дульсө. Вом-пыщ-

көсын дуллыд став һерөдыс отлаасө. Сы-вөсна быд-һерөдыс торјөн дултө дозјө чукөртгөн лоас вөчны оператсја. Чукөртам торјөн быд дуль-һерөдыс дулјассө понлыс. Мі төдам, быд һерөдыс дуллыд понлөн локтө вомпыщкөсас, мортлы-мозжө, вөснөдык трубка-пыр. Сјјө трубкаыслыс вомпыщкө петан помсө велөдчөм-јөз весалөмаөг гө-гөрсә-јәјгыс да петкөдөмаөг ортсө (вјзөд 2 берпас).

1. дуль вөчыс һерөд.
2. дуль петан-туј вөснөдык трубка.
- 3 дуль-петан трубкаыслыс помсө петкөдөма ортсө.
4. дуль-петан роздінө көрталөмаөг доз, дульсө чукөртны.

2-өд берпас.

Трубка-розгыс петө зик торјөн сөз дуль өтик дуль-вөчан һерөдыс. дуль-петан роз-дinas көрталөмаөг доз. дульлыс сјјө дозјас сөгга і чукөрмө. Тазі позө чукөртны дултө быд дуль-һерөдыс торјөн.

Торјөн чукөртөм дульсө вөдлалегөн велөдчөм-јөз адзөмаөг со-мыј: пель-гөгөрсә-һерөд гөтө ещә-һилөга дуль. Ферментыс сен зев уна. Кыв-горувса

да черлы-горувса дуль-вочан Һерөдҗаслөн дульыс
мөд-ногажык. дуль-пiас ферментыс еща, сөмын
уна Һильгыс.

Тащөм оператсiясө вөчлисны пон-вылын.
Куҗимнан-гоз дуль-вочан-Һерөдҗассыс перҗилисны
дульсө. Секи поҗө вөли адзыны дуль-вочан Һерөд-
җаслыс уҗсө, өтпырҗө ставныслыс. Секи каҗалисны:
өти Һерөдыс дульсө оз сет пыр өткодөс даҗ пыр
өтмында. дульыс вежласө гоҗан-жуан-герти.

Мед уна дуль вом-пыщкөсө локтө кос-җаҗ го-
җигөн. Һерт-өд, сiҗө сiҗ i колө. Кос-җаҗтө бура дуль-
лөн Һебзөдтөгыд он-өд i вермы Һылыштныд. Сег-
га кос жеҗыд-Һаң-вылө дульыд локтө сiҗ-жө зев
уна. Кос-Һаңыд-өд оз-жө Һылыштчы јона Һеб-
зөдтөгыд. Ватө јуигөн дульыд вом-пыщкад оз лок
Һекущөма. Јөв јуигөн дульыд вом-пыщкад локтө
зев уна, кос-җаҗ да кос жеҗыд-Һаңтө гоҗигөн-до-
рыс-на унжык. Јөвтө-өд, ва-моз-жө поҗө јуны-да,
мыҗ-вөгна-нө, ескө, дульыс локтө јөвсө гоҗигөн
вом-пыщкас зев уна? Сiҗө лоө со-мыҗ-вөсна: кы-
нөм-пыщкө вескалөм-бөрын јөлыд пырыс-пыр-жө
шузө. Јөлыд-кө абу сорласөма дульыскөд, секи
сiҗө шузө да пукгө кынөм-пыщкын зев топыд
шмакҗасөн. Сещөм, топыд шмакоз, јөвлөн вежгө-
мыс кынөмын мунө зев омөла. Јөлыд-кө бура сор-
лалөма дулькөд,—усөбыч черлы-горувса-Һерөд-Һи-
чөгга дулькөд,—секи кынөмад шузөм јөв-шмакыс
з ло топыд, лоө вата-коф, лыбө выль-усөм лым-
коф. Һерт сещөм јөлыдлөн кынөм-пыщкөсад веж-

гөм-ужыс мунө буржыка сijөн сөгга jөвтө гоjи'өн
јона і локтө дульыд вом-пыщкад.

Пондам-кө ми јуны сола-ва, дуль-пийн фер-
ментыс дај ыльогыс лоө зев еща. Секи дульыс
сөмын пожжалө вом-пыщкөссө. Пожжавнытө-өд по-
чө і ваөн. Ва-коф секи і лоө воан дульыс. Пон-
лыкө вом-пыщкас пуктам лыа, сылөн сещөм-жө,
ва-коф дуль локтө лыа-вылас. Лыаыд-өд абу го-
јан-тор, дај вежны сөг ыемтор. Сы-вөсна вом-
пыщкөссө лыасө пожжавны локтө ва-коф дуль, оз
лок сојантор-вежны-тујан-дуль. Понлы-кө вомас
сүјам ізјас, секи дульыс оз лок нөти. Изтө-өд по-
чө сөмын сөлыштны, дуль виртөг. Сы-вөсна дуль-
лыс оз і лок.

Тақи вежлагө дульыд сојан-јуан-серти. Коди-
нө, ескө, сiзи бур төлкнас вом-пыщкөссө дуль-ло-
ктөмыслы индалө да вескөдлө?

Вом-пыщкө дуль-локтан бур ужыс кокниа
торкөсө, вундам-кө ми јур-вемсаң ыерөд-пыщкө-лок-
тыс везсө. Сijө везјыс лоө дуль-вөчан-уж тујдалыс
да индалыс ыерв. Понлыг-кө ми сijө ыервсө вун-
дам, секи дульыд вом-пыщкас локтөмыс пырыс-
пыр дурдас. Вом-пыщкас почө пуктыны јај-лы,
јөв-лы, жежыд-наң-лы,—дуль оз понды локны нөти.
Лун-кујим-мысти дульыс бөр пондас локны, сөмын
вошө бур-төлкөн локтөмыс. дульыс пондас петны
дурдывтөг, сојө-лы, оз сој—өтмоза. Сещөм төлк-
төг дуль-петөмыс кысгө вежон-мөд. Сөгга дуль-
вөчан-ыерөдјасыс пондасны щыкыны дај өг-
масны зикөз.

Öni mi adžam: дуль-вөчан-һерөдјаслөн бур-ужыс јітчөма һервјас-пыр јур-вемкөд. Јур-вемган һерв-пыр һерөддө локтөны щөктөмјас. Кырји-нө езкө јур-вемыс төддө, мыј колө да кущөм щөктөм-індөм колө сетны һерөдлы? Кырји јур-вем төддө, мыј, кущөм сојан вом-пыщкын?

Ічөтік опыт-вөчөм бара индас мијанлы бур, вескыд воча кыв мијан јуалөмлы. Колө сөмын кывган јур-вемө мунаи везсө-һервсө вундыны. Һерв вундөм-бөрын бур төлкөн индалөм вом-пыщкө дуль-локтөмлы вошө. Дульлыс пондас локны сөмын төлктөг, — локнога.

Бура нуөдны вом-пыщкө дуль-локтөмсө јур-вемным мијан сирји-жө төдмалө өи-вескөдлан-һерв-пыр да ныр ыса-һерв-пыр. Сінјассө-кө понлыс тупкалам да јajsө-кө сөмын сетам исавны, секи сылөн дульлыс вом-пыщкас пондас-һин локны. Исалан-һерв-пырыс понлөн јурвемыс кағалис-һин јaj сетөм-јылыс. Ылысан-кө јajsө петкөдлыны, дульлыс понјылдөн вом-пыщкас пондас-жө локны. Секи јурвемыс сылөн төддө сетан-тор-јывгыс өи-һерв-пырыс. Кор мијан сумалө кынөмным, секи сојан-вылад куш-виқөдлөм-вөсна, весиг сојан-јывгыс куш-думыштөм-вөснаыс, вом-пыщкө локтө дуль. Сін-һерв-пыр да исалан-һерв-пыр мијан јурвемө локтө јуөр сојан-јывгыс. Сіјө јуөрыс сувтыштли һедыр-кежлө јур-вемө, сезган сегга, щөктөмөн, муно һерв-пыр дуль-вөчан-һерөддө. Сіркө **јурвемыд** щоктө һерөдлы вом-пыщкө сетны дуль, индө кущөм дуль дај унаө.

Мі аңғам: сојом-јуом-жылыг жур-вемө жуөр му-
нө өтi туiд. Жур-вемын жуөрыс мыжкө-мында олыш-
тө, севга һерв-пыр-щөктөмөн мунө һерөдө мөд-
тујөд. Мөд-тујсө, журвемгаһыс щөктөмөн һерсдө-
локтан жуөрсө, велөдчөм-јөз шуоны **рефлексөн**.

Гырк-пыщкөсын рефлексыс ужалө сојан-јуан
мунан тујјасас, ставас. Пинјасөн вом-пыщкөсын
бура дулькөд сорлалөм сојан-јуантө рефлекс-жуөр-
пыр сојан-јуан һылыштсө трубка-пыр (горш-пыр)
кынөмө.

Кызи-нө сiјө артмө?

Һылыштан-гуран кучикса һервјас жуөртөны
жур-вемтө сојан-жывгыс. Жур-вемгаһыс һылыштан-
гуран-јајас (мускулас) локтө щөктөм жуөр. Сiјө
щөктан-жуөрыс-вөсна һылыштан-гуранса мускул-
јасыс тојыштөны сојантө сојан-јуан-трубка-пиө,
трубкагыс сезга тојлалөмөн пыр воштөны зик кы-
нөмөзыс. Кынөмө-өд вескалө сојаныд кујлигөн-
сојигөн i увлаһ-журөн-сулалг сојиг-жуигөн-i. Сiз-кө
сојан торјыд горшгаһыс оз ачыг уг, сојан-нуан-
трубкаыс тојлалө сiјөс кынөмад.

Тази вескалө сојан-јуаныд кынөмө. Кынөмын
сојан-јуан-торјас паныдасөны мөд сојан-вежан-уж
нуөдыскөд-һын кынөмса соккөд.

IV. Кынөмын сојан-јуан вежан уж.

Кынөмын сојан-јуан олө дыр-код. Сојан-ју-
ан сетчө чукөрмө уна. Уна сојыг да уна жуыг
војтырлөн кынөмыс јешщө-һын ыжыд. Щеркод-

дем мужіқјаслөн кынөмө төрө 8 тув ва, нывба-
бајаслөн 5 тув. Уна шај да сур јуыгјаслөн кы-
нөмас төрө ведражын дај унжык сур либө шај.

Мыј вөчгө кынөмын гојан-јуанкөд?

Важөн велөдчөм-јөз вөлі чајтөны, кынөмса
уж-пө мунө тақі: кынөмыс пө јона вөрө. Вөрөм-
нас-пө кынөм кучікыс воча нїртчө да сізі гоја-
ныс, Ізкі-улын-моз, поснөдчө, Ізсө, кізөрмө. Кор-
пө сіјө лоө кізөрінік, рок-коф, секі-пө сіјө кы-
нөмгаһыс тојыштчас воғө, сувјө. Најө вөлі чај-
төны кынөм-пыщкөсса уждө вом-пыщкөсса уж-
кофөн-жө. Кор-пө кынөмад гојан-торјыд абу, се-
кі-пө куш кынөм-кучік воча-нїртчөмыс-вөсна ілоө
кынөм сумалөмыс.

Зев-жө-һын, ескө, важөн сегга мукөд велөд-
чөм јөз кағалөмадө: кынөмыд-пө оз сөмын пос-
нөдлы да кізөрт гојантөртө. Сіјө-пө гојан-торја-
сыслыс вежө щөщ пыщкөссө. Вылыс лыгтөм вед-
ра-јөв-піө-кө сујан муртса-начкөм кукаһлыс кы-
нөмсө, јөлыс пырыг-пыр-жө ставнас шуғас. Сі-
кө кынөм-пыщкас ем кущөмкө јөв-шуғөдан-тор.
Сегга јайыд вом-пыщкөсын пінјасөн куртчалөм-
вөсна да аклалөм-вөсна оз-на-жө јона вежы.
Кынөм-пыщкөсын олыштөм јайтө оз-һын поз төд-
ны һекызі. Јайыд кынөм-пыщкөсад пөрө кізөрі-
нік рокө. Сещөма јайлөн вежөмөмыс, ферт, озвер-
мы лоны кынөм-кучік воча-нїртчөм-вөсна.

Өті велөдчөм морт бөстчөма төдмавны, кы-
зі лоө кынөмын јағ-вежөөмыс. Бөстөма сіјө пос-
ні роғөг езыгыс вөчөм трубкајас. Трубкајас-пыщ-

кас лөдөма јай да сетөма ыылавны кывтөм пемөсјаслы. Мед вом-пырыс-жө трубкајассө позас бөр кыскыны, трубкајас-помас көртавлөма шөвк куз сунісјас. Час кујим-мыгті сунісөдыс пемөс-кынөмгыд трубкајастө кыскалөма бөр. Трубкајас-пыщкад јайыд абу кольөма. Кынөмын кизөрінік-рокө-пөрөм-вөсна трубка-розјасөдыс ставыс пөтөма.

Сіјө велөдчөм мортыс вөлі арталө сізі: кынөм-пыщкөсын-кө-пө сојан вежсө кынөм-кучік воча-ніртчөм-понда сөмын, секі-пө трубка-пыщкөсса јайкөд ыемтор ез вермы лоны—јайлөн, егкө, ез ло некущөм вежсөм. Кынөм-пыщкөсса сок-јасыс-вөсна-кө-пө вежсө,—трубка-пыщкөсса јайыд вежгас. Трубкајастө кынөм-пыщкөссыд кыскөм-бөрын велөдчөм мортыд кажалөма: кынөн-пыщкөскад јайыд вежсө сојан-кизөртыг-сывдыг-ва (сок)-вөсна.

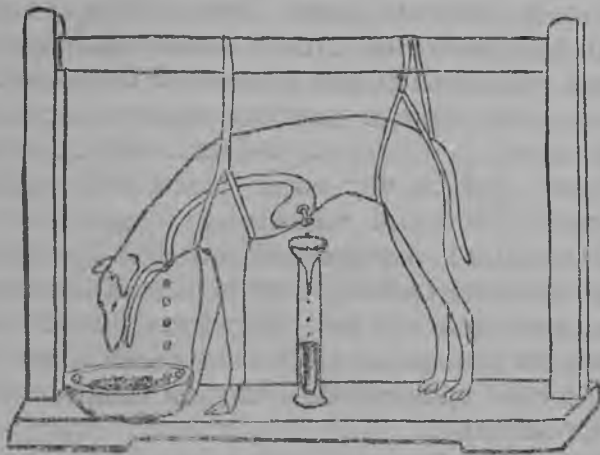
Та-бөрті велөдчөм-јөзыд пондісны төдмавны оз-ө-поз кынөмса сојан-кизөртыг-сывдыг-васө сузөдны кынөмгыс зік агсө. Сузөдөны вөлі уна-ногөн. Сетасны вөлі пемөслы ыылыштны сунісөн-көрталөм-губка. Бэр-кыскөм-бөрын губкасө вөлі пызыртасны. Сөмын губка-піас кынөмса сојан-кизөртыг-сывдыг-ваыс оз вөлі лок. Пызыртасны вөлі куш кынөмса ыльөгсө. Мукөдыс пемөстө сојиг-костыс вөлі начкасны да перјасны сылыс кынөмсө. Сөмын сізтө вөчөмнад, кынөмса сојан-кизөртыг-сывдыг-ваыс вөлі сорлагөма сојаныскөд-

da, оз-жө поз вөлі торјөдны җик ассө, гојан-кі-
җөртиг-сивдыг-васө.

Уна-ногөн ноксөм-бөрын Ленинградса роч-ве-
лөдчөм-морт, I. П. Павлов, верміс сузөдны кы-
нөм-пыщкөсса гојантө кізөртиг-сивдыг ватө тор-
јөн, җик ассө. Сузөдөм-возвылас Павлов төдө-нын
вөлі со мы: кынөм-бердса һерөдјасыг кынөмса
гојан-кізөртиг-сивдыг-ваыд локтө кынөм-пыщкө,
гојөм-дырјыг-өтдор, гојөм-возвылас. Гојаныс вом-
пыщкөсын на сөмын-а, кынөмын сохыс лоө-нын.
Павлов арталіс сізі: меd-пө пемөсыс гојансө дыр
куртчалас да акләлас, сөмын-пө гојан-тырјыс
меd оз вескав кынөмас. Секи пө кынөм-пыщкас
пемөслөн чукөрмас зев уна кынөм-пыщкөсса сок.
Сіјөс-пө сөгга лоас кокні-нын сузөдны. Сізі арта-
лөмөн Павлов гојан-нуан-трубкасө(пищевод) пон-
лыө шөрөдыс вундас. Кыкнан-вундөм-помјассө
петкөдас ортсө да вурас кучік-бердас. Понјыд-
лөн гола-шөрас лоө кык роҗ. Öти роҗыс нүө ны-
лыштан гуранас да вом-пыщкас, мөд роҗыс кы-
нөмас. Сөгга понлы сетас јај. Сіјө куртчалас јај
нылыштас,—сөмын јајыд оз вескав кынөмас,—
гола-роҗөдыс угө ортсө (виҗөд 3-өд серпас).

Понјыд јај-торнад мыргас зев дыр. Унаыг
сіјөс нылыштлас, кынөмас сөмын оз вескав һе-
кызі. Таҗтө вердігад понјыдлөн кынөмас кынөм-
са-сөкыд чукөрмас вель уна. Кызі, ескө, сіјө сок-
сө сетыг перјыны? Павлов вөчіс со кыз: кынөм
ортсы-ежыв кучікас да јајас вөчіс роҗ, сецөм-жө
роҗтор вөчіс кынөмас. Ортсы-роҗсө да кынөм-

роҗсö жітіс трубкадн. Сіјö трубка-пырыс сөгга і
пондіс војтавны дозјö кынöмса-сокыс. Сіјö труб-
ка-пырыс-жö вöлі шöщ понсö вердö, медым сіјö
щыгла оз кув. Тащöм оператсіјасö Павловыд вöч-
ліс уна понлы. Понјасыс унжыкыс коліны зон-
віҗаöö дај сетöны вöлі зев уна кынöмса-сок.

З-öд герпас.

Тақі лоі сузöдöма қік куш асö кынöмса-
соктö. Сы-бöрті велöдчöм јöз вермісны бура тöд-
мавны кынöмлыс сојан-вежсан-ужсö, кықі кынö-
мыс вежö уна-сікас сојанјас-да.

Кынöмса-сок-пыщкын мед унаыс ва. Сöмын
мукöд-пöлöс-торјасыс дульын-дорыс кынöмса-со-
кад лöö унжык. Кынöмса-сокыд дульыд јона сук
дај сөгга сен ем нöшта соланеј кіслота. Фермент-

јас, шуҗодыг-торјас, кынёмса-сокад дульлад-дорыг унжык-жө. Кынёмса-сокын лоө кык-җикас фермент. Өтік ферментыс лоө белок вежан, мөдыс—јөв вежан фермент.

Кынёмса-соклөн сојан-јуан вежан-ужыс абу өтсама дульлөн сојан-вежан ужкөд. Ме вiставлінін, дуль ферментыд, миҗа, сөмын тракмал пөртө сахарө, да ас-нылөгнас отсалө сојан-торсө бура нылыштны. Кынёмса-сокыд тракмалтө оз вөрзөд некущөма. Став ебөсыс кынёмса ферментјаслөн муно белок-вылө,—белок-сојанјасыс-вылө: јаж-вылө, колк-вылө, јөв да чері-вылө. Наңын да градвывпуктасјасын белокыд ещажык.

Белокјасыд кынём-пыщкад (јөв белокыг-өтдор) вегкалөны сывтөг, өтгудырөн. Кынёмса-соклөн-ферментјасыслөн мед-воҗаа ужыс лоө сещөм белокјассө сывдыны, вөчны накөд сiјө-жө, мыј дуль-фермент вөчө тракмалкөд—сывтөм тракмалсө пөртө сылан-сахарө.

Велөдчөм јөз, кынёмса-соклыс сојан-вежан-ужсө буржыка төдмалөм-вөсна, пондiсны виҗөдны сiјө ужсө стеклө-дозјас-пын. Најө вөчiсны сещөм опыт: стөкан-пыщкө пуктiсны пуөм курөг-колкыг белоксө (јежыдсө), сы-вылө—кынёмса-сок, сегга стөкансө сувтөдiсны шоныд-iнө,—морт-пыщкөс-са-код жө шоныдыс Недыр-мыгтi белокыс пондiс пыктиг-моз ыждыны, сегга лоi вата-код дај југыджык. Сы бөртi белокыд наңөныкөн пондiс сегга сывны дај сыліс җiкөҗ. Сө-кущөм уж вөчө кынёмса сокыд чiпан колк белоккөд. Кынёмса-

сок-пын гожан-торлөн вежөмыс вермө лоны быд-лаын, мед сөмын вөлі тырмымөң колан шоныд-луныс-а. Белок-пыфди-кө мi стөканө пунктам гос лі-бө тракмал, секи некущөм, вежөм оз ло. Кынөм-са сокыд гожаныдлыг вежө сөмын белок-торјассө.

Өнi мi вищөдлам, кущөм уж вөчө кынөмса-со-кад сольанеј кіслотаыс. Сольанеј кіслоталыг ужсө бура төдмавны пощө ічөтiк опыт вөчөмөн-жө. Кы-нөмса-сок-пыщыс колө сөмын сольанеј кіслота-сө бырөдны. Бырөдны зев кокнi. Кынөмса-сокө колө сөмын пуктыштны неуна сода. Содагыд кіс-лотаыс воштө асгыс вынсө. Секи адшам, мыј вер-мө вөчны кіслотатөм кынөмса-сокыс. Сijө оз пон-ды сывдыны белоктө. Сiцкө белоктө сывдыгыд лоө сольанеј кіслотаыс. Кынөмса-сокыд вежө гожан-торыг белокса-торјассө, сөмын ем-кө сені сольа-не кіслота. Кынөм-вiсөмјасөн вiсыг-јөзлөн, шуам-көт—кынөмса-катар-вiсөмөн вiсыгјаслөн, кынөмса сокгыс бырө сольанеј кіслотаыс. Өнi пощө думыш-ны, мыј накөд лоө. Најө оз вермыны кынөм-пыщ-кас вежны некущөм белока гожан. Гожан-торјыс налөн кынөм-пыщкас пуксө із-моз. Вiсыг-мортыд сы-вылө і норасө. Быд гојөм-бөрын сылы зев сө-кыд, кынөмыс, „сөлөм-улыс“ јона дојмө. Сещөм вiсыг мортлы лоас кокнiджык, гетөм зелла-пыщ-кас-кө лоас содтөма мыјкө-мында сольанеј кіслота.

Сольанеј кіслотаыг белокыд вардө, вата-коф лоө. Сольанеј кіслота отсалө кынөмса ферментыс-лы буржыка дај өdjөжык сывдыны гожан-торјыг белока-торјассө.

Таыс-кынҗи соланеј кіслоталөн коланлуныс лоө нөшта со мыјөн. Кынөм-пыщкө гојан-јуанкөд-вескалом вёом-гагјастө (мікробјас) соланеј кіслотаыд вјјө. Мікробјасыд емөг быд сісман гојан-торјын, дука, щыквыштөм чері-јајын, шуҗөм јөлын, сіҗ воҗө. Вывті-кө-нын уна гојан-торјад мікробјасыс, секи кынөм-сокса соланеј кіслоталөн оз-нын тырмы выныс најөс ванысө. Секи мікробјасыс-вөсна мортыд вёмө гырк-пыщкөс вёом-јасөн.

Понјаслөн да мукөд сіс-шојјас-гојыс-пемөс-јаслөн соланеј кіслотаыс 3-4 мындаөн унҗык мортлөн-дорыс. Мыј-вөсна лоө унҗыкыс, ферт-нын гөгөрвоана торјөн вјставтөг.

Өні ми төдам, мыјөн торјөдчө кынөмса-сок-лөн гојан-вежөмыс дуль-ферментөн гојан-вежөмыс. Дуль-ферментлы кіслота оз ков. Кіслотаыд секи сөмын торкас бур уҗсө. Кынөмын кіслота зев колантор. Кынөмса-сокыд кіслотатөг оз вермы нуны ассыс уҗсө некущөма. Вом-пыщкөсын гојан-вежөмыд лоө сөмын нылышттөҗ.—кынөмын гојан-вежөмыд мунө дыр, час-мөд,—кытчөҗ гојаныс оз мун воҗө—сувјө. Сегга ми төдам-нын,—кынөмса-сокыд вежө белока-гојанјас, белоксө сывдө сахарөс-моз.

Мыј-нө лоө белокгыс воҗө? Кущөм торјас сег артмөны?

Белокыдлөн кынөм-пыщкөсса вежөмыс лоөна мед-воҗада вежөм. Кынөмын белоклыс вежөм

сö позö шуны мед-воҗаа воковтöмөн. Белскјас пондасны-на нöшта вежыны сувјасын.

Öнi мi вiҗöдлам, кущöм уж нуö кынöмса-сок-пыщкын мöд ферментыс—јöv-фермент. Јöv-фермент вежö сöмын јövса белок. Мi тöдам, јöлын ем белок. Јöv-фермент-вöсна јöлыд кынöм-пыщкад пырыг-пыр-жö шуҗö. Шуҗигас јöv-белокыс торјалö да сукмö, кольк-пыщса-белок-моз—кольксö пуигөн. Јöv-белоктö, сукмöм-бöрас, сегга вежö-нын кынöмса-соклөн белок-вежыс ферментыс. Вом-пыщкöсын-нын јöлыд лөгöдчö вежыны. дулькöд јона сорлагöм-вöсна кынöмас јöлыд шуҗас да озло топ ад да чорыд—лоö вата код. Сещöм ватакод јöv белок-вылад ферментыдлы кокнi-нын ужавнытö.

Кынöмса сок-ужјаскöд бура тöдмасöм-бöрын-öнi мi вiҗöдлам кынöм-ужыс-вылö. Кызi ужалö кынöмыд, гојан-герҗi-ö сенi чукöрмö, сетсö кынöмса сокыс?

Мi тöдам-нын, дуль-вöчан Һерöдјасыд ужалöны зев бур тöлкөн. Асгыныс ферментјассö најö оз вiҗны кытчö-сурö да мыҗ-сурö-вылö. Öнi мi тöдмалам, ем-абу кынöмса-ужас сещöм бур-тöлкыс. Та-јылыс тöдмалiс бара-жö јона велöдчöм-морт, профессор I. П. Павлов.

Kodi-нö щöктö кынöмса - Һерöдјаслы лeҗны асгыныс соксö?

Важөн вöли чaјтöны, омöлжык гојанјас-пö Һiртöны кынöм-пыщкöссö, сы-вöсна-пö-i лöö кынöмас кынöмса-сок локтöмыс. Павловлөн понјас-

вылын вöчөм-опытјас вескыда индисны, кызи лок-
тö кынöмад кынöмса сокыд. Понјылöн вом-пыщ-
кас-на сöмын сојан-торјыс-а,—кынöмса һерöдја-
сыс кынöмыслы гетöны-нын асзыныс соксö, гетö-
ны час 2—3 дурдывтöг.

Јај-вылö кынöмса һерöдјас соксö гетöны ун-
жык, һаһ-вылö ещажык. Сегга понјыд-кö пöt,
кынöмса сокыд локтö ещажö. Понјыс-кö щыг,
кынöмса сокыд артмö секи кынöмас зев уна. Сijö
кынöмса соксö Павлов шуис **сојны-чöсмöдые со-
көн**. Локтö сijö кынöмад рефлекс-понда.

Рефлексыс заводитчö вом-пыщкөсса **чöскыд-
тöдан** һервјас-пыр. Рефлексыд сегга сiз-жö за-
водитчö исалан да вiзöдан һервјас-пыр. Щыг-пон-
лы-кö јај-тор ылыгаһ сöмын петкөдлыны, кынö-
мас кынöмса сок локтöмыс лö-һин. Кынöмса со-
кыс понјыслöн артмö-һин, кылас-кö вöли сijö стö-
рöжыслыс локтöм кок-шысö весигтö (Павловлöн
опытјас).

Понлы-кö, вердiгас, матыгтам каһ, кынöмса
сок петöмыс пырыс-пыр дурдö. Каһ-вылö лок-
мöмгыс-i дурдö сок петöмыс.

Öти кагалы, сојан-нуан-трубкаыс вiгмöм-вöс-
на, лöи вöчны оператсija. Сылы кынöмас гу-
јисны трубка, кызи вöли вöчö Павловыд пон-
јасыдлы. Кагасö вöли трубка-пырыс-i вердöны.
Ворсöдöм-могыс вердiгас кагаыслы вöли вор-
сöны гудökөн. Бөрвылас качалисны со мыј:
кыскö-кö кагаыс вöли кылас гудökөн ворсöм, кы-

нөмса трубказыс пырыг-пыр вөлі пондас взывтны кынөмса сокыс.

Поѳо шуны, долыд-кө мортыдлы, гөлөм-вылас-кө лөгыд, шуам музыка ворсө сојігад, мічаа-кө лөгөдөма сојан пызантө, бур, кокні горнјас-кө нуөдны сојігад, кынөмад кынөмса-сок локтөмыс лөө јонжыка. Люкалан-кө сојігад, пінаган-кө, шоган-кө мыјыг-кө, кынөмса сокыд артмө ещажык.

Сојан-чөсмөдыс сокыд веккөдлө став кынөмса ужнас. Быд сојан-тор-дінө, чөскыда пырыг-кө лөма сојөмыс, локтө кынөмса сокыс. Сөмын сыла-сојан-вылө сокыд озжык лок. Сыла-сојаныд кынөмса сок локтөмсө веөг дүгөдө. Сы-вөсна вывті сыла-сојан сојөм-бөрын кынөмыдлы гөкыд.

Кынөмса-соклы бура нуны сојан-вежан-ужсө отсалө кынөм вөрөмыс. Кынөмыд вөрөмнас сојан-торјассө сувјө вөтлө,—сегга отсалө сылы јонжыка кіскавны сокнас-дај. Кынөм-вөрөмыслоө нүзүв-вөрөм-код. Вөрөмыс заводтчө сојан-нуан-трубка помаган-інган, мунө сувјө-петан роғ-бердөз. Сувјө-петан роғас ем аслыс-пөлөс топөдыс-тор (привратник). Кор топөдыс-тор-дінас чукөр-мас кынөмад вежөм сојаныд, сіјө восөб, сојаныс сегга сы-пыр тојыштчө даскык чун-куға сувјө.

Бура, јона сојөм-бөрын кынөмад сојан вежөмыд мунө 3 часган 8 часөз. Сы-бөрті сөмын кынөмыд зікөз бөр прөстмө.

V. Кызі гојан вежө гувјасын.

Мыјон кынөмгаңыд кизөриник, рок-код гојан-торјасыд вегкаласны вөсны даскык-чуң-ку-ға гувјө, пырыс-пыр-жө гојаныс-вылө локтасны кынөм-горувса-һерөдлөн да мус-сөплөн сокјас.

Кынөм-горувса һерөдлыг соксө поңө чукөрт-ны куш агсө, дуль чукөртөм-мозыд. Сижө сок-пыщкын ем уна сода (содаыс бырөдө гојан-торјасгыс кынөмгаң вегкалөм сольаңеј кислотасө). Содаыгкынңи кынөм-горувса сок-пыщкын ем нөшта кујим-пөлөс фермент. Најө вежөны гојаныд кујим-сикас-тор: белок, гөс (жир) да углеводјас. Сы-вөсна кынөм-горувса һерөдыслөн уҗыс зев ыҗыд, зев колан уҗ. Öнi ми төдмагам сижө уҗјасыскөд.

Кынөм-горувса-һерөд ферментјас-пөвсын өти фермент нуөдө сөмын белок-вежан уҗ. Кынөмгаң локтөм белоксө торјөдлө да јуклө зик куш ас-лоөм торјасыс-вылө. Сещөм торјасыс шугөны аминокислотаөн.

Быд-сикас белок лоөма аминокислотајасыс. Белокыд вермө лоны уна миллион-пөлөсөз. Белокјас вөчыг аминокислотајасыс абу зев уна. Курөг колк-белок артмөма сөмын дасөтик аминокислотаыс, вiр-пыщса белок дас аминокислотаыс, шобди-һаң белок даскујим аминокислотаыс. Аминокислотајас сылөн ва-пыщкын дај кокһиа вегкалөны гув-пыр **посни** вiр-сөнјасас.

Аминокислотајас-вылө торјалөм-бөрын белокыд **сегга** оз-һин вежы. Белок-вежөмыд секи помагө-

нын ык. Колө сөмын сiјө аминокислотајассө вош-
тыны вiр-сөнјасө. Вiр-сөнјасыс сегга најөс разд-
дасны став вiр-јай-пагтаө. Вiр-јайын клеточкајас
сiјө аминокислотајасыг вөчасны сегга выл белок.
Сiјө выл белокыс сөмын лоө морт-белок-нын. Кы-
нөмса соклы бура нуөдны асгыс ујсө отсалө со-
ланеј кислота. Кынөм-горувса-нерөд-соклы отсагө
сув-кучикыс пейм ваыс. Сiјө ваыс отсалө фермент-
јаслы бура нуны сојан-вежан ујсө. Мыјөн кынөм-
горувса нерөд да мус сојан-вылө гетасны асгы-
ныс соксө, вөснi-сув-кучикыс пыр-жө пондас пет-
ны сецөм ваыс, отсагны сокјаслы.

Кынөм-горувса-нерөдлөн мөд ферментыс по-
малө дуль-ферментлыг ујсө. Сојан-пыщса трак-
малөс пөртө винограднеј сакарө. Сiјө сахарыс сег-
га вермө-нын кыкысны поснi вiр-сөнјасөн да ра-
завны вiр-јайөкбыдлаө.

Кынөм-горувса-ферментлөн којмөд ферментыс
вежө гос (жир), сiјө госсө торјөдө глитсерин-вылө
да госа-кислота-вылө. Содаыс ферментлы отсалө.
Сода-вөснаыс-госыд торјалө зев поснi војтјас-
вылө. Сецөм поснөдөм гос-вылад ферментыд сег-
га кокнiжыка вөчө асгыс гос-вежан-ујсө.

Содаыс сегга өтлаагө госа-кислотајаскөд, лоө
мајтөг. Сөмын госыс оз-на вермы мајтөгагны став-
гыс. Став госа-кислотасө мајтөгалө муслөн (сөп-
лөн) сокыс.

Кынөм-горувса нерөдыд асгыс ферментјассө
сiјi-жө вiқө сөмын колан-сојанјас-вылө. Сы-јы-
лыг төдам мi бура-нын Павлов опытјасыг. өтi-

пөлөс сожан-вылө (колан-герти) сок локтө унжык, мөд-пөлөс сожан-вылө ещажык. Өти-пөлөс сожан-вылө локтө өти фермент унжык, мөд-пөлөс сожан-вылө—мөд фермент унжык. Сиңи нуөддө бур-толка бур-ужсө кынөм-горувса-һерөд.

дыр-кө өти-пөлөс-сожан сојас мортыд, сөгга пондас-кө сы-бөрын сојны мөд-пөлөс сожанјас, се-кі торкөө кынөмыдлөн бур-ужыс. Кынөм-пыщкөс-са һерөдјасыд дыр өти-пөлөс сојантө сојигөн велалөмаөг өти-ногөн нуны асгыныс ужсө. Мөд-пөлөс-сожан сојөм-вөсна гырк-пыщкөс-лы лоө велөдчыны ужавны выль-ногөн. Велөдчөмыс мунө лун-мөд. Велөдчиг-костыс і торкөывлө кынөмыдлөн ужыс.

Вөсһи-гув-помө сојан матыстчиг-кежлө став сојан-вежсөмыс помасө-һин. Вөсһи-гувса посһи вир-сөнјас вежсөм сојанјассө кыскөны-һин сөмын ас-пыщканыс. Кыз-гувјө локтөм сојан-пыщкын зев-һин еща лоө вир-јајлы колан-торјасыс. Кыз-гувјын кыскыгө сојаныс вир сөнјасас сөмын-һин ваыс. Ва кыскөмыс-вөсна сојанторјасыд сукмөны. Кынөмса һылөгыс сијө сукмөм сојанјассө торјөдлө сук тор-јас-вылө. Сук-сојан-торјасыс сөгга матыстчөны вескыд-гувјө да пөрөны асмогө. Уна чукөрмөм-бөрын вескыд-гувјыс асмог-петан роҷөд петө орт-сө асмогөн. Асмог-петөмыс (асмогагөмыс) лоө рефлекс- вөсна ас-окотаыг-да.

VI. Мыј лоӧ сојан-јуанкӧд вӧр-јајӧ веккалӧм-бӧрын.

Ӧни ми вӧрӧдлам, мыј лоӧ вӧр-јајын вежгӧм-сојан-торјаскӧд. Ми шулим, мортыд, мӧга-тај, машина-код. Сӧјӧ машинаыслы, мед вермас ужавнысӧ, колӧ пес да кӧслород-газ *). Пес пыщкӧмыс мортыдлы лоӧ сылӧн сојан-јуаныс,—гырк-пыщкӧсын став-вежгӧм сојан-торјасыс. Гырк-пыщкӧсыд сојангыс торјӧдӧ вӧр-јајлы колан-торјасӧ. Колан-торјасыс сӧмын сесга і веккалӧны вӧр-сӧнјасад. Вӧрын ем нӧшта кӧслород-газ. Кӧслородыс вӧр-пыщкад веккалӧ тыјасӧн лолалӧгӧн сынӧдыс, сесга разалӧ вӧр-сӧнјасӧдыс вӧр-јајӧ быдлаӧ.

Кыјӧ-нӧ мијан вӧр-јајным вӧрӧ (бырӧдӧ) сојан жуанлыг-богтӧм коланторјасӧ?

Гырк-пыщкӧсса сојан-вежгӧмыд лоӧ сӧмын-на лӧгӧдчӧмӧн воӧр-вежгӧмыслы. Мед-ыжыд вежгӧмыс мӧдас клеточкајасын. Клеточкајасыд богтӧны ас-пыщканыс сојан-торјасыс аслыныс колан-јасӧ, вӧчӧны сес став бырӧм-торјасӧ. Бырӧмыс вӧр-јајыс, ме вӧставлі-нын, лоӧ сотчӧм-вӧсна, шо-ныдлун-кутӧм-вӧсна да вынӧн-бырӧм-вӧсна. Ӧни ми вӧрӧдлам, кыјӧ мунӧ клеточкајасын-нын белок-лӧн, гослӧн да углеводлӧн вежгӧмыс. Мед-војдӧр вӧрӧдлам гос-вежгӧм-вылӧ.

*) Кӧслород лоӧ сынӧдлӧн вӧтӧд јукӧныс—аслыс-ӧлӧс газ. Кӧслород мунӧ сотчӧм-вылӧ. Мортыдлы кӧслородыд зев колан газ. Мортыд кӧслородсӧ лолалӧ тыјаснас. Кӧслородтӧг некушӧм ловја лов овны оз вермы.

Ме вѣталі-нын, міга, госыд вѣсны даскык-чун-
куѣа сувјын мус (сѣп)-сок-вѣсна лоѣ мај-
тѣг-коѣ. Сещѣм мајтѣг-коѣ госсѣ сесга вѣсны-суб-
са посны-вѣр-сѣнјас кыскѣны ас-пыщкас. Вывті-
сыла-гојан гојѣм-бѣрын вѣрын сещѣм мајтѣгасѣм
госыс чукѣрмѣ вывті-уна.

Вѣрыс секі лоѣ јѣв-коѣ. Вѣрыс-нын клеточ-
кајас сесга і бѣстѣны сѣјѣ госсѣ. Ѳті-пѣлѣс кле-
точкајас бѣстѣны уна гѣс, мѣд-пѣлѣс ещажык.
Госсѣ најѣ бѣстѣны воѣ-кежлѣ, вѣчѣны запас.

Клеточкајасыдлы госыд абу зев-јѣна колан-
тор. Најѣ вермѣны овны і сытѣг. Сы-вѣсна вѣр-
сыс бѣстѣм госсѣ клеточкајасыд оз-нын вежны
некыѣ. Бѣстѣны кущѣм ем. Ѳті зев омѣлтѣѣм
понјѣс пондѣсны јѣна вердны мѣс выјѣн. Понјыд
јѣна гѣсгалѣс. Сесга, сѣјѣс вѣдлалѣсны, кырыштѣсны
сылыг кынѣмсѣ, суѣдѣсны сетыг госсѣ. Вѣлѣмакѣ,
сѣјѣ гѣсыс абу понгѣс-коѣ, а мѣс выј-коѣ і ем.

Быд кывтѣм-пемѣслѣн-ѣд госыд аслыс-сѣкаса.
Ыжлѣн гѣсыс зев чорыд, сылѣ јѣна шѣнтѣм-бѣ-
рын. Порѣ-гѣс небыджык, кокні-пырыгжык сылѣ.
Абу быдѣнлѣн ѣтгама госыд. Вѣсѣг ѣтык пемѣс-
ыслѣн лоѣ гѣсыс уна-пѣлѣс. Пыщкѣсса гѣсыс чѣ-
рыджык, кучѣк-ув гѣс небыджык.

Оз-ѣ-нѣ вермы гѣсыс артмыны вѣр-јѣјас ачыс—
бѣлокыг да углеводыг, гојѣм-гѣсыг-ѣтдор?

Опыт вѣчѣмѣн тѣдмалѣсны: тракмал-пѣ вермѣ
пѣрны гѣсѣ. Ѳті порѣс вѣлі вердѣны ѣік куш рѣ-
сѣн. (Рѣсын зев уна тракмал, бѣлок зев ещѣ, гѣс
абу неѣті). Поргыд зев јѣна щѣгіс. Уна-сакара

(углеводјаса) да уна тракмала-гојан гојыг-јөз кок-
ниа щөгөны. Сиң-кө вiр-јајад тракмалыд, углево-
дыд вермө пөрны гөсө. Артмө-ө гөсыд белокуы,
велөдчөм јөз оз-на төдны.

Өнi сөгга төдмасаг вiр-јајын белок вежгөм-
көд. Ме шули: гырк-пыщкөсса белок вежгөмыд,
мига, лоө сөмын-на лөгөдчөмөн клеточкајасын
вежгөмлы. Бөгтам-кө ми кушөмкө белок да вег-
кыда сујам вiрө вiр-сөнөд, сещөм белокуыд вiр-
пыщкад дыр оз ов. Вөркјас-пыр iчөт-асмогөн
(кузкөд щөщ) вiр-јајыд шыбытас сiјөс—вөтлас
ортсө, јадөс-моз. Вөтлынытө егкө вөтлас-нын-да,
нөшта-өд вiрас артмас сещөм јадыскөд воґса-
гыг-дај (аслыс-гама јад). Мөдыг-кө ми сещөм-жө
белокусө сујам вiр-пыщкад, секи сiјөс вiрса воґса-
гыг-јадыс зев суга бырөдас, вiас лок-вөрөгөс-моз.

Ми төдам, вөснi даскык-чуң-куґа сув-
јын белокуыд торјалө аминокислотајас-вылө. Сө-
мын аминокислотајас-вылө-јукгөм белокусө вiрсөн-
јасыд бөгтөны ас-пыщкас, разөдөны сөгга вiр-јајө
быдлаө. Вiр-јајын клеточкајас аминокислотајас-
гыс вөчөны выль белок—морт-белок. Белокуыд зев
колантор клеточкајасыдлы. Клеточкаыд белокутөг
овны оз вермы. Белокуыс вердө клеточкајассө,
дај отсалө налы рөдмөмнас вөчны выль, том кле-
точкајас.

Өнi төдмалам, мыј-вылө мунө вiр-јајын трак-
малыг артмөм винограднеј сакар. Сiјө сакарыс
вiр-јајын мыјкө-мында бөр пөрө тракмапө. Мед
уна сещөм тракмалыс лоө мускын. Унґык са-

карсö вiр-јајыд вiçö ломтас-пыдди, вiр-јајлы шоньд сетыг сотчан тор-вылö. Сотчöм-бöрас сакарыгы колö ва да углекислота-газ.

VII. Codtöd-гојанторјас-јылыг.

Міјанлы öнi колö сöмын тöдмавны **codtöd-гојанторјас-јылыг**. Велöдчöм-јэз сы јылыг тöдмалисны неважөн-на, тöдмалöны-на пыр воçö-daj. Codtöd-гојантор-јылыг тöдмалöмыс-вöсна гөгөр-воана лоины вiсöмјас: шуам көт, цынга-вiсöм, Јапоніјаын берi-берi-вiсöм. Важөн тајö вiсöмјассö докторјас оз бура вöли тöдны, оз кужны вöли бурдöдны. Цынга-вiсöмыд лоö гравыв-пуктасјас гојтöм-вöсна. Тащöм вiсöмнас щöкыда вiолöны карабјас-вылын ветлысјас, гравыв-пуктастö гојтöгыд. Цынгаөн вiсылөн пiнјасгыс петö вiр, пiнјасгыс пондасны легны, кокјас пыктöны, ежывыв-кучик-улас лоöны вiр-гаф-кофјас. Мортыд лоö кельд, вiртöм, быд сустав пондас дојмыны. Бурдöдтöг вiсöмыс пыр öдçö, мед-бöрын вiö морттö.

Тащöм-коф вiсöмыс овлö щöщ поснi кагајаслөн, кор вердöны најöс куш пуçöдöм јöлөн сöмын. Кагаыд нөжјөнiкөн бурдас, јöлыскöд щöщкö сетны сылы лимоны-лi апельiны-лi пызыртöм ва (сок),

Јапоніјаын, Кiтајын-da, көн-da, көнi јöзыс гојöны весалöм (килтöм) рiс, ветлö аслыс-сама вiсöм, шугö берi-берi. Берi-берiөн вiсысјаслөн вiсöны нөрвјасыс, кi-коксö јона вој-тöv кыскалö, сöлöмныс четчö, пöдтö.

Тажö вiгöмјассыс јона отсалö вiгыс мортлы бурдöдчыны рокöс да пыч-пожновтас.

Опытјас вöчöмөн велöдчöм-јöз кағалiсны сомы: мортыдлы қiк колö сојны шöщ, жеунайн-кöф веж-пуктасјас, путöм јöv да пожновтаса фер-нитöм-пычыс пöжалöм һаң. Тащöм сојанторјассö сојöмыс вiқö морттö чорыд вiгöмјасыс. Тащöм сојанторјасас емöв аслыс-пöлöс мортлы колан ферментјас. Қоңвиқа-кö көсјö лоны мортыд, вiгöм-јасыс авсö вiқны, тащöм сојанјассö қiк колö со-јыштавны.

Кывбөр.

Мыј-нö лоö бурыс мијанлы ставсö тајö тöд-малöмөыс?

Бурторјыд оз ло еща. Мед-војдөр öнi ми тö-дам сојöм-јуöм, сојан-вежган-уж—абу кокһи уж. Қоңвиқалуныдлы бура сојöм-јуöмыд зев колантор. Уна војтыр вiгмöны кыз-сурö сојöм-јуöм-вöсна. Уна мiльсон морт жеһмöдöны немнысö кыз-сурö сојöм-јуöмныс-вöсна, кынöм-пыщкöс-уж дöвöрит-тöм-вöсна. Қоңвиқалуныд, куч-немыд—бура кынöм-пыщкöсса-уж нуöдöм-сајын, кынöмтö дöвö-ритöм-сајын.

Ми öнi тöдам, вом-пыщкöссаһ-һин мунö со-јан-вежган-ужыд. Сојны-кö бура пиңјасөн курт-чавтöг, термагiг-тыр, кынöмыдлы, сувјасыдлы колö вывти уна ужыс. Налы-öд ковмас секi ужавны кык-мында. Ферт, сөгга кынöм-пыщкöсыд сiз-

тө вермас вісмыны, сожан-вежган ужыд торкас.
Сегга сегга петасны і мукөд-пөлөс вісөмјас.
Мортыд омөлтчас, лоө ебөстөм, оз понды вермы-
ны ужавны.

Ҷоңвіқалунлөн мед-воқза щөктөмыс: „Со-
жан-тортө куртчав, поснөдлы, із піңјасөн, кізөрт
дулнад бура термастөг. Медем піңјасыд ужа-
ласны бура вом-пыщкад, төждыс пің Ҷоңвіқалун-
вөсна. Піңјастө весав, быд сојөм-бөрын пожјав
ваөн. Вісмас-кө піңыд, ен еновт вісөмсө, пырыг-
төм-пыр котөрт пің-бурдөдыс доктор-дінө. Віс-
мас-кө өтө пің, еновтчөмнад вісөмыс вујас му-
көд піңјас-вылө щөщ. Во-мөд-мыгөтө вісөмысла
Ҷын-піңыс шыккас ҶікөҶ. Пің-Ҷоңвіқалун-Ҷылыс
төждысөмыд лоас мед-воқза төждысөм Ҷоңвіқал-
ун-кутөм-понда.

Сегга мі төдам, кынөмад кынөмса сокыд
локтө, окота-пырыг-кө сојө мортыд, ем-кө сылөн
сојны чөсмөмыс. Чөсмытөг-сојөм-сојаныд вермас
дыр овны гырк-пыщкад, Ҷік вежытөг, оз-кө лок
сы-вылө кынөмса-сокыд. Вежытөмыс-вөсна со-
жанторҶыс вермас весіг сісмыны кынөмад, вісмөд-
ны сіјөс чорыда. Быдтор, мыј отсалө сојны-чөс-
мөмлы, лоас бур кынөм-пыщса ужлы, Ҷоңвіқал-
унлы.

Абу-кө мічаа да сөстөма лөсөдөма сожан-ју-
антө, сојны чөсмөмыд вошө. Колө, мед сожан-ју-
ан мічаа, сөстөма вөлі пуөма да пөжалөма, мі-
чаа, сөстөма вәјөма пызан-вылад-і.

Сојіг-јуігәд, медем оз дугды кынөмад кы-

нөмса сокыд локны, оз ков пинасны, оз ков лыд-
дыны нигајас, весиг оз ков нуодны гөкыджык
горныјас. Лоас бур, быд лөгыд, гажөдыг-тор:
кокнї горныјас, музыка, сїз воҙө.

Өнї колө вїставны со мыј: кықї ужалїгөн мї-
жанлы колө шөјтчөг, сїз-жө кынөм-пыщкөсыдлы
колө шөјтчөгыд. Сојнытө колө час-сертї, өтмын-
да косталөмөн. Оз ков сојны вывтї уна өтпырјө.
Med бур сојны асылын, уж-вылө петөм-возын.
Mїjan сөмын унжыкыс шуөны: асылын-пө оз ков
јона сојны, олөны куш шај-јуыштөмөн. Англи-
чана,—med јон, medca ужалыс дај medca қоңвіза
јөз—med-бура сојөны асылын, уж-вылө петтөз;
төждысөны, med асја-сојлгөн вөлі пөс, бур сојан.

Сојны рытын, узыны-водөм-возын, оз ло бур.
Вој-кежлө сетны кынөмлы ыжыд уж јона сојө-
мөн абу шаң. Војын кынөмлы щөц колө сетны
шөјтчөг.

Уна-јөз велалөмаөс узыны өбөд-бөрын. Сещөм
узөмыс омөлыс абу. Вїглөс жеб-қоңвізалуна-јөз-
лы қик колө узыштны өбөд-бөрын.

Өбөд-бөрын, сојан-вежсан-уж-нуөдїгөн, кы-
нөмад локтө зев уна вїр, сы-вөсна јурөн ужавны
өбөд-бөрын оз ков. Өбөд-бөрын велөдчыс чела-
дөс оз-жө ков 2¹/₂-3 час-кымын пукгөдны велөд-
чыны. Өбөд-бөрас мед најө шөјтчасны лїбө вор-
сасны.

Kodї көсјө вїзны асгыс қоңвічалунсө, сїјө
бура лыдфас тајө нїгасө, велөдчас дөзөрїтны ас-
гыс јонлунсө.

The first part of the document is a letter from the Secretary of the State to the Governor, dated the 10th of January, 1862. The letter is addressed to the Governor and is signed by the Secretary of the State. The letter contains the following text:

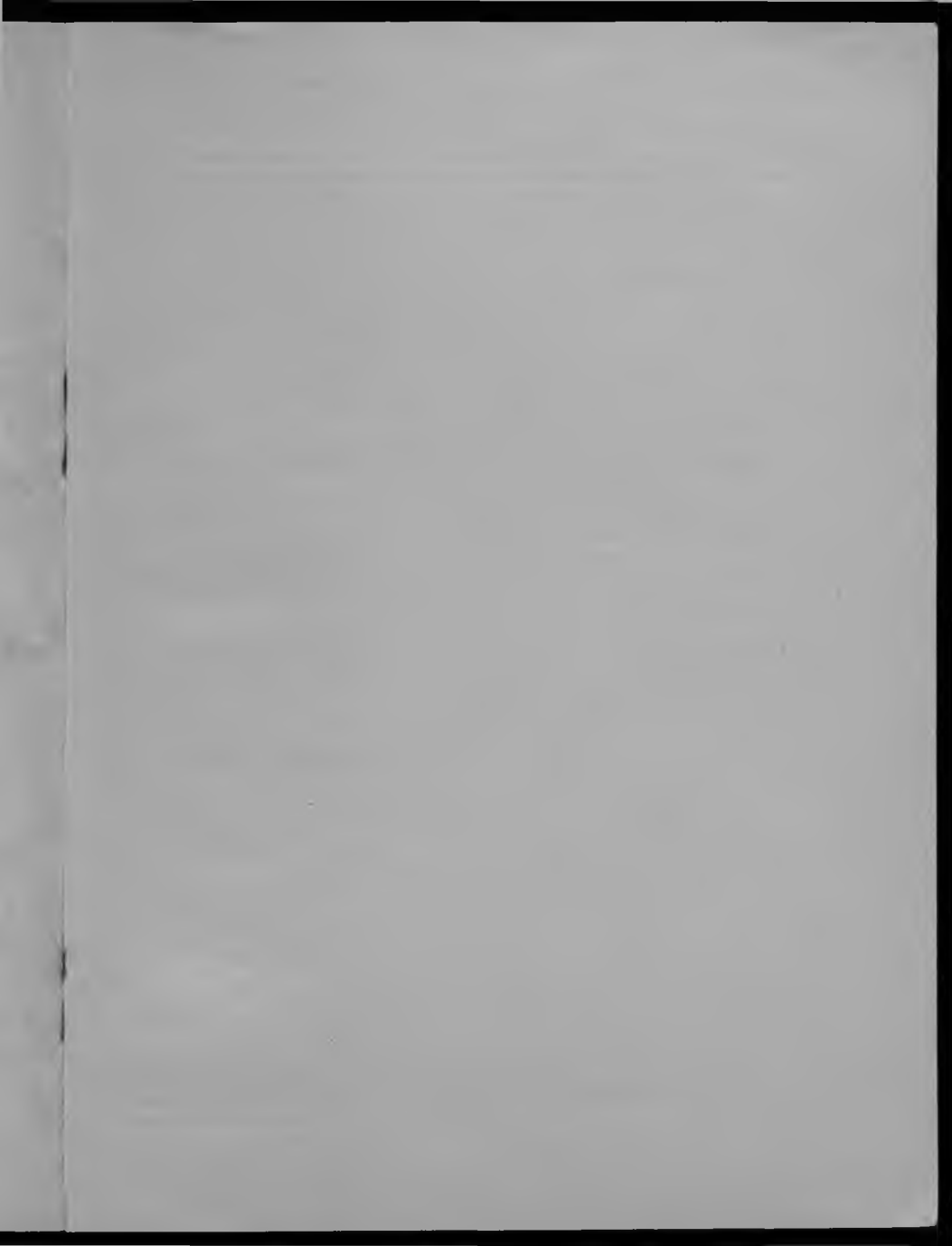
Dear Sir: I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 9th inst. in relation to the application of the State of New York for the admission of the State of New York to the Union. I have the honor to inform you that the same has been referred to the Committee on the subject, and they have reported in favor of the admission of the State of New York to the Union. I have the honor to inform you that the same has been referred to the Committee on the subject, and they have reported in favor of the admission of the State of New York to the Union.

I have the honor to be, Sir, your obedient servant,
J. B. Thompson, Secretary of the State.

The second part of the document is a letter from the Governor to the Secretary of the State, dated the 11th of January, 1862. The letter is addressed to the Secretary of the State and is signed by the Governor. The letter contains the following text:

Dear Sir: I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 10th inst. in relation to the application of the State of New York for the admission of the State of New York to the Union. I have the honor to inform you that the same has been referred to the Committee on the subject, and they have reported in favor of the admission of the State of New York to the Union.

I have the honor to be, Sir, your obedient servant,
J. B. Thompson, Governor.

доныс 25 ур

18420

Цена 25 коп «к»

Комі ыга лезан-ін

Коми-3

2-996

Сыктывдинкар, Вадорвыв ул. 41

Петісны выль номі ыгајас.

Віленскаја, перев. Очев К.— Ставмувывса
нывбаба празныкун да чельадёс быд-
тём. 20 лыстбок. 1928 во. доныс 15 ур.

Кокаын.— Візёј чельадёс гожа-мыт вігёмыс.
1928 во. 7 серпаса 33 лыстбок. до-
ныс 18 ур.

Гремјатскіј, перев. Молодцова.— Гым, чард
да електричество. 10 серпаса. 61 лыст-
бок. 1928 во. доныс 40 ур.

Вірганскіј, перев. Јершов.— Сіктса крестана-
ност торјалём. ыга помас ем содлёд
Міньнлён.— Крестана костын уж. 43 лыст-
бок. доныс 25 ур.

Віттор-Натал.— Крестанка да візму-овмёс
кыпёдом. 23 лыстбок. доныс 15 ур.

Гремјатскіј, пер. Булышев.— Кызі вір јаж-
ным сојё-јуё да нуёдо сојан-вежан
ужсё. 43 лыстбок. Серпасёс. доныс
25 ур.